

ДІАЛОГІКА В. БІБЛЕРА: ПРОДОВЖЕННЯ ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНЬОЇ РЕФЛЕКСІЇ

Олена Троїцька

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Анотації:

Продовження освітньої рефлексії діалогу та діалогізації культурно-освітнього життя сучасної людини представлено на основі аналізу діалогики В. Біблера. Розкрито рефлексію філософа щодо подолання кризи освіти й культури в сучасному світі, доведена необхідність діалогу в спрямуванні науки й освіти на культурно орієнтоване «наукоучіння». Експліковано сутність і зміст діалогики В. Біблера як особливої рефлексії діалогу, що має розгорнутися у сфері науки й освіти на засадах інтеркультурності. Згідно з постулатами діалогики В. Біблера визначено атрибути діалогу як мистецтва мислити інтелектуально-коректно (логічно), діалектично, з використанням філософської рефлексії та софійності. Висвітлено й презентовано основні діалогематичні про діалог культур В. Біблера.

Троїцька Елена. Диалогика В. Библера: продолжение философско-образовательной рефлексии.

Продолжение философско-образовательной рефлексии диалога и диалогизации культурно-образовательной жизни современного человека представлено на основе анализа диалогики В. Библера. Раскрыта рефлексия философа относительно преодоления кризиса образования и культуры в современном мире; доказана необходимость диалога в направленности науки и образования на культурно-ориентированное «наукоучение». Эксплицированы сущность и содержание диалогики В. Библера как особой рефлексии диалога на интеркультурных основаниях. В соответствии с постулатами диалогики В. Библера определены атрибуты диалога как искусства мыслить интеллектуально корректно (логически), диалектически, с использованием философской рефлексии и софийности. Обозначены основные диалогемы учения о диалоге культур В. Библера.

Troits'ka Olena. V. Bibler's dialogics: continuation of philosophical-educational reflection.

The continuation of philosophical-educational reflection of the dialogue and dialogics of a modern man's cultural-educational life is presented on the basis of V. Bibler's dialogics analysis. The philosopher's reflection regarding overcoming the crisis in education and culture in the modern world was revealed; the necessity of the dialogue directed at science and education for culture-oriented "doctrine of science" was justified. The essence and content of V. Bibler's dialogics were explicated as a special reflection of the dialogue on intercultural grounds. According to V. Bibler's dialogics postulates, the dialogue attributes were determined as the art to think intellectually correctly (logically), dialectically, with the use of philosophical reflection and wisdom. The main dialogemes of the study on V. Bibler's dialogue of cultures were outlined.

Ключові слова:

діалектика, діалог, діалогіка, діалог культур, діалогічне мислення, інтеркультурність, трансдисциплінарність, філософська рефлексія.

диалектика, диалог, диалогика, диалог культур, диалогическое мышление, интеркультурность, трансдисциплинарность, философская рефлексия.

dialectics, dialogue, dialogics, dialogue of cultures, dialogical thinking, interculturality, transdisciplinarity, philosophical reflection.

Актуальність дослідження зумовлена, з одного боку, реальною потребою людини в механізмах розвитку інноваційності, що гарантуватиме більш-менш безпечно її існування в складних перипетіях життя, а з іншого – вимогами суспільства до формування інтелектуально-етичної культури його суб'єктів. Відомо, що навчання мистецтва життєтворчості не може відбуватися повноцінно без поєднання знань, цінностей, смислів і віри, без консолідації зусиль усіх суб'єктів полікультурного світу, без повноцінної реалізації суб'єктності людини, яка, так само, не мислиться без діалогу.

Діалог найчастіше розуміється як одна з форм спілкування між людьми, сенс якого залежить від мети спілкування. Проте, як зазначають дослідники, ще в античності Сократ і Платон за допомогою запитань і відповідей використовували його для розкриття сутності того чи іншого поняття (благо, краса, добро та ін.). При цьому метою поставало не знання як таке, а мудрість – спосіб життя (як жити, за якими поняттями). У Новий час діалог збагатив Л. Фейєрбах, розкриваючи його зміст через вираз

«Я і Ти» і тим самим підводячи до К. Маркса. На думку автора філософського словника М. Булатова, обидва філософи говорили про сутність людини, а відмінність між ними полягає в тому, що в першого людина постає як особа (Я, Ти), а в другого – як представник класу чи стану суспільства, в яких втрачає особисті риси [3, с. 142].

Останнім часом діалог як інформативна й екзистенційна взаємодія сторін, які вступають у комунікацію, тлумачиться в контексті досягнення порозуміння між людьми. І в цьому сенсі він презентований або як вибір сторонами спільного курсу взаємодії, або як раціоналізований діалог, коли подія зустрічі переглядається на основі одержаного результату й набуває характеристики телеологічності й діалектичності (теоретико-інформативний аспект), або як загальнозначуща (логічна) форма мислення, або як феноменологічна взаємодія, в якій відбувається безпосередній обмін між персональними цінностями, світами, що зберігають свої особливості тощо (К.-О. Апель, М. Бахтін, М. Бубер, В. Даренський, В. Свтух,

Е. Левінас, Д. Майборода, В. Малахов, Ю. Хабермас та ін.).

Крім цього, у реальних діалогічних практиках дуже часто йдеться не про сутнісні й універсальні властивості діалогу: філософсько-культурні його виміри замінюються процедурними (організаційно-технічними актами спілкування), а іноді й PR-технологіями. Водночас ніхто з дослідників не заперечує того факту, що всі розмисли навколо діалогу зміщуються в бік його культурно-освітнього виміру. Тому, на наше переконання, найбільш виразно ситуацію часу й контекстуальний вимір конкретного впливу соціуму на форми та завдання діалогу через певні інституції відображено у працях В. Біблера, думки якого потребують філософсько-освітньої рефлексії, що й становить мету статті.

Основні результати дослідження сфокусовано навколо питань, які ґрунтовно розкрито у працях мислителя. Сприймаючи беззаперечно постулат, смисл якого полягає в тому, що без діалогу не мислиться вихід з культурної кризи, що розгорнулася у світі, зокрема й через брак порозуміння між людьми, які не вступають у діалог, слід звернути увагу на чинники, що зумовили цю кризу. У цьому сенсі ми не можемо не називати певний «розрив» культурних традицій. Серед безлічі теоретичних положень логіки культури В. Біблера проєкція «минулого – сьогодення – майбутнього» в деякий соціум набуває значного осмислення. У цьому контекстуальному вимірі соціум розглядається не як те, що нині має людство, а як одночасна єдність різних історичних епох – античної, середньовіччя, Нового часу, сьогодення, майбутнього.

В. Біблер підкреслює новий вимір соціальності в такий спосіб: «...Ось це нове розуміння соціальності як одночасності різних культур, а не просто їх послідовного руху вперед, угору, як, скажімо, у Гегеля й у більшості філософських систем, у край важливо для нашого підходу до соціальності. Ми припускаємо, що соціум – це не просто якась характеристика реального, а деяка одночасність різних культур, різних історичних епох, що переживається в сьогоденні... і сьогодні вона володіє сучасністю, сьогодні володіє власним голосом, сьогодні здатна діяти й брати участь у сучасному, не тільки суто філософському, а й у соціальному житті людей...» [2].

Отже, сучасне діалогічне мислення вибудовується через спілкування з минулими й майбутніми культурами. До речі, В. Біблер не уявляє діалогу поза межами культури і, визначаючи передумови й генезис діалогіки, вказує, по-перше, на ті «соціальні катаклізми, які були характерні для початку ХХ століття:

загальні війни, загальні революції, окопи, нари, руйнування готових соціальних страт у марксівському чи іншому розумінні цього слова». Як наслідок, вважає філософ, людина опиняється наодинці сама з собою, тобто наодинці з іншою людиною як особистість, а соціальність у вигляді соціально готової, замкненої, деякої соціологічної цілісності руйнується. На нашу думку, головним є висновок про те, що діалогічність, як невіддільний компонент внутрішнього змісту особистості, втрачає своє існування, формою якого є діалог, що уможливорює порозуміння.

По-друге, виникнення діалогіки В. Біблер пов'язує з кризою «наукоучіння» і вказує на те, що наближається час, коли «...у фізиці, математиці, біології відбуватиметься докорінна трансформація, зрушення, що покладуть край наукоучінню в тому сенсі, у якому слід визнати думку, що пізнає не просто розум, а розум, який є співучасником, розум, у якому кожен предмет визначається... через свою суб'єктну характеристику». Це положення виявляється вкрай істотним для зрушення в бік діалогіки, а тому, посилаючись на М. Бахтіна, філософ повторює його вислів: «Мислити – це значить мислити, звертаючись до деякого іншого розуму, до деякої іншої загальної ідеї». Він зазначає, що в науці відбувається повернення до того стану, коли замість інтенсивного розвитку нових ідей виникає екстенсивний розвиток можливості застосування цих ідей на практиці, у техніці, в екстенсивному розвитку інформаційної сили, інформаційного обсягу руху людини» [2]. Саме аналізові цього стану В. Біблер присвятив ґрунтовну працю «Від наукоучіння – до логіки культури: Два філософські вступи до ХХІ століття» [3].

По-третє, діалогіка в повному масштабі є відповіддю на культурну вимогу людини, яка опинилася в стані розриву культур і має потребу наново визначити основні поняття, основні вектори свого буття в переломну епоху. Філософ пише: «...У цьому складному парадоксі поняття «діалогіка» є особливим і загальним поняттям водночас: особливим для ХХІ століття, а загальним тому, що насамперед охоплює всі логіки на основі всіх культур колишніх століть і епох. Саме ці труднощі в розумінні діалогіки як особливого визначення нашого часу в мисленні й, разом з тим, як загального поняття є першим ускладненням в обговоренні понять «діалог», «діалектика», «діалогіка» тощо» [2].

Актуалізуючи діалогіку, її фундатор підкреслює можливість амбівалентності, двоплановості самої логіки мислення, коли виникає суперечка не просто мислячого суб'єкта з самим собою, а й дійсно суперечка різних

логік: «Однак ця умова можлива лише тоді, коли поняття діалогу спирається на діалог культур, тоді, коли не просто сперечаються логіки між собою, а в цій суперечці логік між собою точиться суперечка різних культур, різних форм самодетермінації людини, різних форм виявлення можливостей буття» [1]. При цьому В. Біблер зауважує, що сьогодні відбувається заміна руху до одночасності культур рухом суто національного сплеску, сплеску національних претензій, національних можливостей, коли культура ототожнюється з націоналізмом. Він пише: «Насправді, відродження культури дуже легке на словах... реально ж здійснюється відродження національної культури з усіма її особливостями, з усім тим брудом, суперечками, злобою, війнами, які характерні для похвалювання того поняття, яке називається “національна культура”» [3]. Ми вважаємо, що проблема полягає зовсім не в процесі відродження будь-якої національної культури, а в тому, що людині бракує саме культурності.

До передумов кризи культурності, на нашу думку, може належати й захоплення ідеями постмодерну, які орієнтують на критику абсолютних істин, на позбавлення від філософських, «матричних» вчень, на гіперболізацію чуттєво-емоційного складника особистості тощо. Розвиток світу, що розпочався з середини ХХ ст., В. Біблер характеризує як «рух назад»: «Якщо початок століття був століттям орієнтації на особистість у її естетичному, філософському та інших планах, то з середини століття й наприкінці його знову спостерігається повернення від особистості до окремої людини, її приватного життя, що оберігається від якихось загальних і всезагальних культурних претензій, від особистості до приватного індивіда... Зрештою, це означає, що цивілізація починає протиставляти себе культурі й утверджувати цивілізованість, стриманість, замкненість, обмеженість цивілізованої людини на протигагу її загальній культурі» [3].

Звичайно, брак культури як способу життєдіяльності людини не може не стосуватися її діалогічності й діалогу як форми спілкування з іншими людьми в полікультурному й суперечливому світі. Саме тому наступну позицію щодо діалогу можна сформулювати у вигляді запитання: Яким має бути діалог? Немає потреби в межах цієї статті занурюватися в усі визначення діалогу, надані йому філософами (М. Бубер, Ю. Хабермас, К.-О. Апель та ін.). Проте є необхідність проаналізувати міркування В. Біблера, який, розуміючи діалог також феноменологічно, як і багато інших філософів (суперечка людей між собою), зазначає: «...Але діалог як момент діалогіки – це вже дещо інше.

Завдання діалогіки в зв'язку з поняттям діалогу полягає в тому, щоб актуалізувати діалогічну сутність, діалогічне визначення всього мислення. Тобто на питання «Що означає мислити?» відповідь виявляється набагато складнішою: мислити завжди означає мовчазну бесіду мого розуму з самим собою; і виявити, актуалізувати цю мовчазну бесіду розуму з самим собою і є завданням того, що називається діалогікою. Тобто для мене мислення (адже мислить кожна людина [поодиноці]; разом, удвох мислення не відбувається) відбувається в голові кожного індивіда, а тому для мене діалог постає визначенням, що реалізується саме в контексті діалогіки» [1].

Отже, в такому розумінні діалог, навіть якщо він є внутрішньоособистісним, усе-таки пов'язаний, по-перше, з визначенням діалектики проблеми, суперечності питання чи ситуації й розв'язання їх, по-друге, з володінням усіма способами інтелектуально-коректного оформлення тієї чи іншої думки, тобто діалог вимагає знання законів, правил і операцій логіки і, по-третє, з положенням, відповідно до якого будь-який різновид діалогу реально або віртуально має співрозмовника (формального або неформального – Бог, Суд честі, друзі та інші суб'єкти). Філософ зауважує з цього приводу: «...що ж до мене особисто, то я постійно відчуваю, що коли намагаюся над чимось розмірковувати, то в мені пробуджується якийсь інший суб'єкт, що виправляє, спрямовує, уточнює мою думку. При цьому цей суб'єкт виявляється внутрішнім визначенням мене самого... Отже, тільки в такому розумінні, в контексті діалогіки, в контексті актуалізації діалогу можна говорити про діалог у власне філософському сенсі слова» [1].

Зважаючи на те, що діалог може відбуватися на різних рівнях рефлексії, на різних рівнях мислення, а також розуміючи загальність, універсальність філософського осягнення дійсності через призму ціннісно-смиислового ставлення людини до світу й інших людей, зауважимо, що філософське мислення в розв'язанні світоглядних проблем людини йде дещо окремим шляхом дослідження: має справу з таємницею, припускає незацікавлений (споглядальний) характер розгляду, відкриває істини, що «наявні» в душі людини, тобто те, що становить софійність як основу гармонійного розвитку. У сцієнтистському плані філософія не має певних власних засобів пізнання, проте вона узагальнює висновки конкретних наук так, що вони в процесі філософування збагачуються смислами, суттєво відрізняються від результатів конкретних наук і постають світоглядним кредо.

Екстраполоючи філософське осмислення на діалог і діалогіку, В. Біблер розкриває філософію діалогу за певними лініями актуалізації. Філософія, маючи головним предметом внутрішній світ людини, його пізнання, за допомогою діалогу й розкриття його внутрішнього сенсу долає той «роздрай», коли людина готова виступати проти всього, усіх і навіть себе, виводить мислення людини на загальнолюдські (об'єднувальні) смисли. Значущість діалогіки в цьому сенсі полягає, на думку її автора, у «...поєднанні двосуб'єктності того, хто мислить, хоча б у сократівському “пізнай самого себе”, де необхідно пізнати, хто цей дивний незнайомиць, який зсередини то голосно для мене, то лише коли втілюється на папері виражає мою суперечку з самим собою... Це прагнення людини до розуміння себе як суб'єкта мислення, а отже, взагалі як суб'єкта діяльності, тобто спрямованість на себе й одночасно двосуб'єктність логічного суб'єкта, іншими словами, того предмета, про який я мислю в його граничному визначенні... Разом з тим, ця суперечка виявляється суперечкою про предметну й категоріальну сутність буття...» [1].

Філософське розуміння діалогу поповнилося надзвичайно необхідною в наш час єдністю об'єктивного принципу епістемології й суб'єктивних уявлень дослідника, тобто збагатилося теоретичним пошуком за рахунок трансдисциплінарності, яка, з одного боку, об'єднує дослідників не навколо конкретної предметності, а навколо розв'язання загальної проблеми людини, а з іншого – спрямовує дослідження в її життєвий світ і в повсякденність для врахування смислів буття суб'єктів [5].

Автор діалогіки називає спосіб діалогу, що об'єднує предмет розуміння й того, хто розуміє, «випрямовуванням» у тому сенсі, що замість «... суперечки одного й іншого «випрямовується» розвиток однієї логіки через необхідність її ніби роз'яснення самому собі й опонентам або сперечальникам у реальному світі смислів... Так відбувається діалог логік між собою всередині кожної культури й між культурами у формі історії філософії. Жоден інший прояв не є філософією у власному розумінні слова, тому що філософія у власному розумінні слова завжди діалогічна. Але одна справа – історія філософії. По-іншому діалог відбувається в контексті діалогіки, коли ми розуміємо, що наша суперечка з іншим загальним є не суперечкою за єдино правильне визначення загального з незвичним виявленням нібито нелогічності того, хто зі мною сперечається, а реальним виявом суперечки логік, кожна з яких претендує на загальність і кожна

з яких виявляється голосом моєї думки, моєї логіки» [1].

До речі, у працях багатьох філософів наголошується на тому, що зародження філософії безпосередньо пов'язано з діалогом, що можна побачити в майєвтиці, що надбудовувалася над софістичною бесідою. Незважаючи на незмінне прагнення філософії до монізму, діалогізм постійно виявлявся у створенні філософських систем (як, наприклад, дуалізм) [6, с. 320]. Але далеко не в усіх дослідженнях і культурно-освітніх практиках ідеться про переведення діалогічного мислення в інтеркультурність, хоча, звичайно, такі праці є [7; 8]. Для аналізу сучасних культурно-освітніх практик діалогізації важливе значення має Школа діалогу культур, організована В. Біблером. Завдяки цій школі ідея діалогу набула нового сенсу: на основі діалогіки поступово, послідовно формується культура діалогічності й діалогу. У початкових класах актуалізується поняття діалогу як суперечки учня з самим собою, а в загадках, прислів'ях й у визначеннях будь-якої загадковості виявляється двоосмисленість граничних визначень буття. Саме так формується діалогічний спосіб, діалогічна структура мислення.

У наступних класах поняття діалогу актуалізується через суперечку різних історичних і культурних логік між собою. При цьому, як зазначає В. Біблер, відбувається це «...ніби слідом за людством, тільки в прискореному, у моментальному вигляді (протягом десяти років розгортання) виявляються всі ці три визначення того, у чому полягає дійсне визначення сутності мислення. З цього погляду в плані актуалізації діалогу наша школа є не просто застосуванням наших загальнофілософських логічних основ, а є для нас... формою більш виразного зовнішнього прояву актуалізації самого поняття діалогу» [1]. Отже, у таких школах створюються умови для входження молоді людини в полікультурний світ різних логік зі знанням діалогічного способу мислення, знанням законів і правил інтелектуально-коректного мислення й інтеркультурного зосередження на діалозі різних культур.

Оцінюючи значення діалогіки, В. Біблер зауважує, що «...діалогіка як кожне філософське відкриття, як кожний напрям має ніби два виміри: з одного боку, це внутрішнє, суто філософське відкриття, яке замкнено всередині того, що можна назвати історією філософії. З іншого боку, будь-яка філософія, оскільки вона стосується загальності, прагне виявити цю загальну основу логіки мислення, претендує на якусь загальносоціальну проекцію, на проекцію, що

вимагає й оголошує можливість зміни, докорінної трансформації мислення людей» [1].

Отже, аналіз джерел, що містять діалогічні роздуми філософів, насамперед В. Біблера, уможливив певні висновки, головним з яких слід визнати той, що полягає в доведенні необхідності імплементації ідей діалогіки в культурно-освітній простір. Діалогізація, що відбувається на теренах науки, освіти й культури, має спиратися

й орієнтуватися на інтегративне визначення діалогу, запропоноване в діалогіці В. Біблера. Перспективи подальших досліджень безпосередньо пов'язані з теоретичними й практичними пошуками стратегій і механізмів втілення діалогіки в багаторівневу культурно-освітню комунікацію, яка має стати інтеркультурною.

Список використаних джерел

1. Библер В. С. Диалог и диалогика (доклад 22. 05. 97) [Электронный ресурс] / В. С. Библер. — Режим доступа : http://www.bibler.ru/bid_dialog.html (16. 12. 2015).
2. Библер В. С. Диалогика накануне XXI столетия (доклад 30. 09. 98) [Электронный ресурс] / В. С. Библер. — Режим доступа : http://www.bibler.ru/bid_dialogika.html (16. 12. 2015).
3. Библер В. С. От наукознания – к логике культуры : Два философских введения в XXI век / В. С. Библер. — М. : Политиздат, 1990. — 413 с.
4. Булатов М. О. Філософський словник / М. О. Булатов. — К. : Стилос, 2009. — 575 с.
5. Киященко Л. П. Философия трансдисциплинарности / Л. П. Киященко, В. И. Моисеев ; Рос. акад. наук, Ин-т философии. — М. : ИФРАН, 2009. — 205 с.
6. Майборода Д. В. Новейший философский словарь / Д. В. Майборода ; 3-е изд. испр. — Минск : Книжный Дом, 2003. — 1280 с.
7. Триняк М. В. Інтеркультурна комунікація : освітній вимір : монографія / М. В. Триняк. — Харків : ХНАДУ, 2010. — 248 с.
8. Kramer D. Kulturkonflikte und intercultureller Dialog / D. Kramer // Global trends, 2002. — Frankfurt am Main, 2002. — 200 p.

Відомості про автора:

Троїцька Олена Михайлівна

troizka@ukr.net

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01061, Україна
doi: <http://dx.doi.org/10.7905/vers.v0i6.1314>

Надійшла до редакції: 16.12.2015 р.

Прийнята до друку: 21.12.2015 р.

References

1. Bibler, V. S. (1997). *The dialogue and dialogics*. Retrieved from : http://www.bibler.ru/bid_dialog.html [in Russian]
2. Bibler, V. S. (1998). *Dialogics on the threshold of XXI century*. Retrieved from : http://www.bibler.ru/bid_dialogika.html [in Russian]
3. Bibler, V. S. (1990). *From the doctrine of science to the logic of culture : two philosophical introductions into XXI century*. Moscow : Politizdat. [in Russian]
4. Bulatov, M. O. (2009). *A philosophical dictionary*. Kyiv : Stilos. [in Ukrainian]
5. Kiiashchenko, L. P. (2009). *Philosophy of transdisciplinarity*. Russian Academy of Sciences. Institute of Philosophy. Moscow : IFRAN. [in Russian]
6. Maiboroda, D. V. (2003). *The newest philosophical dictionary. 3rd ed. improved*. Minsk : Knizhnyi dom. [in Russian]
7. Tryniak, M. V. (2010). *Intercultural communication : educational dimension : monograph*. Kharkiv : KhNADU. [in Ukrainian]
8. Kramer, D. (2002). *Kulturkonflikte und intercultureller Dialog*. In : Global trends. Frankfurt am Main. [in German]

Information about the author:

Troiits'ka Olena Mykhailivna

troizka@ukr.net

National Pedagogical Dragomanov University,
9 Pyrohov St., Kyiv, 01061, Ukraine

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/vers.v0i6.1314>

Received at the editorial office: 16.12.2015.

Accepted for publishing: 21.12.2015.